

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ «ІДЕНТИЧНІСТЬ» У ПОПУЛЯРНІЙ ЛІТЕРАТУРІ (НА ПРИКЛАДІ АФРО-АМЕРИКАНСЬКОГО ДЕТЕКТИВУ У. МОСЛІ)

У статті розглядаються особливості репрезентації концепту «ідентичність» як базового, інваріантного концепту в концептуальній семантиці афро-американського детективного нарративу. Тематична багатоплановість та соціальна спрямованість афро-американського детективу ґрунтуються на висвітленні важливих питань расової дискримінації, міжрасових відносин, упередженого громадського ставлення, соціальної нерівності, проблемі національної ідентичності та «подвійної свідомості». Концепт «ідентичність» є ієрархічно домінуючим по відношенню до інших концептів та репрезентує процес самоідентифікації чорношкірого населення в мультикультурному американському суспільстві.

Ключові слова: афро-американський детектив, ідентичність, расова дискримінація, «подвійна свідомість».

В статье рассматриваются особенности репрезентации концепта «идентичность» как базового, инвариантного концепта в концептуальной семантике афро-американского детективного нарратива. Тематическая многоплановость и социальная направленность афроамериканского детектива основываются на освещении важных вопросов расовой дискриминации, межрасовых отношений, предвзятого общественного мнения, социального неравенства, проблемы национальной идентичности и «двойного сознания». Концепт «идентичность» является иерархически доминирующим по отношению к другим концептам и репрезентирует процесс самоидентификации чернокожего населения в мультикультурном американском обществе.

Ключевые слова: афро-американский детектив, идентичность, расовая дискриминация, «двойное сознание».

The article deals with peculiarities of representation of concept «identity» as basic, invariant concept in conceptual semantics of Afro-American detective fiction narrative. Thematic counterpoint and social orientation of Afro-American detective fiction are based on the coverage of important issues of race discrimination, interracial relation, prejudged public opinion, social inequality, problem of national identity and «double consciousness». Concept «identity» is hierarchically dominant in relation to other concepts and represents the process of self-identification of black people in multicultural American society.

Key words: Afro-American detective fiction, identity, race discrimination, «double consciousness».

Дослідження естетичних характеристик популярної літератури сприяє переосмисленню ідей дихотомічного протистояння «високої» та масової культур, питання співіснування яких є досить контроверсійним та характеризується відсутністю спільної позиції літера-турознавців щодо природи та функціональних характеристик масової культури. Проте підвищений інтерес до вивчення елементів жанрової системи популярної літератури пояснюється останніми тенденціями взаємодії «високої» та популярної культур, співіснування яких вже не вважається настільки анта-гоністичним, що стає все більш очевидним з плином часу [1, с. 19]. Розвиток популярної літератури слід розглядати у нерозривному зв'язку із соціальним контекстом, оскільки вона розрахована на широку аудиторію та «надзвичайно чутливо та точно відображає погляди та турботи суспільства, для якого створюється» [8, с. 4]. Її основною метою є висвітлення світоглядних орієнтирів, соціокультурних процесів, які є характерними для певної суспільно-політичної системи.

Детектив, займаючи провідне місце в системі жанрів популярної літератури, характеризується соціальною спрямованістю та висвітлює ціннісні пріоритети, що панують у суспільстві в певний часовий період. Особливістю детективного жанру полягає в тому, що формальна завершеність його сюжетних ліній досягається завдяки зображенню соціальної інтеракції, що може бути представлена у вигляді різних геометричних конфігурацій (антагоністична опозиція між детективом та злочинцем часто підсилюється ефектом дзеркальності, що репрезентує бінарні зв'язки між прота-гоністами. У випадку, коли персонажами є жертва, злочинець та детектив, їхні взаємовідносини можуть бути представлені у вигляді трикутника, під яким розуміється їхнє метафоричне візуальне втілення). Тобто, через використання певної наративної форми, детектив спонукає читача до з'ясування важливих питань, зокрема моральних, які виникають внаслідок соціальної інтеракції [10, с. 13]. Вирішуючи філософсько-етичну проблему злочину та покарання, детективна література висвітлює і проблеми ідеологічного характеру, які безпосередньо впливають на динаміку розгортання подій у творі. Концептуальність оповіді обумовлює виокремлення нових жанрових різновидів детективної літератури, зокрема афро-американського детективу, події в якому розгортаються у тісному зв'язку із суспільно-політичними процесами та реаліями життя чорношкірого населення США. Сучасні письменники-детективісти афро-американського походження є літературними нащадками чорних письменників, які розпочинали свою творчу діяльність до громадянської війни в Сполучених Штатах, відстоюючи свої права та борючись за відміну рабства. У своїх творах вони описували загрозу «несправедливого захисту» («unequal protection») та «несправедливої правореалізації» («unequal enforcement»), яка була притаманною для системи тогочасного правосуддя в США та застосовувалась по відношенню до чорних американців [2, с. 1]. Вивченню генези та еволюції афро-американського детективу, творчого набутку його найвидатніших представників присвячені роботи Стівена Найта [5], Морін Т. Редді [11], Едріен Дж. Госселін [4], Ендрю Пеппера [9], Френкі У. Бейлі [2], Стівен Соїтоса [13], Роберта Скіннера [12], Отто Пенцлера [3].

Дослідження афро-американського детективу не-можливе без урахування впливу літературної традиції чорних американців, позаяк творчість його найвидатніших представників (Пауліни Хопкінс (1859-1930), Честера Хаймза (1909-1984), Уолтера Мослі (1952) ґрунтується на зображенні визначальних понять їхньої культури, світоглядних орієнтирів, ідеологічних та ціннісних пріоритетів, боротьби проти расизму, що є визначальними темами в афро-американській літературі. Саме тому в концептуальній семантиці детективного наративу письменників афро-американського походження концепт «ідентичність» є інваріантним та репрезентує процес становлення національної свідомості, самоідентифікації чорношкірого населення в мультикультурному американському суспільстві. Таким чином, мета нашого дослідження полягає у вивченні особливостей репрезентації концепту «ідентичність» як базового концепту у важливому елементі жанрової системи популярної літератури – афро-американському детективі.

Дискримінаційна політика влади по відношенню до чорних американців, що особливо гостро проявлялася до 60-х років ХХ століття, знаходить своє відображення у творчості багатьох письменників афро-американського походження. Прагнучи нівелювати значення історичних витоків, традицій та культурних пріоритетів чорношкірих американців, вона заважала розвитку їхньої національної самосвідомості шляхом утвердження пануючого становища культури «білих» над культурою «чорних». Замість сприяння процесам міжкультурної взаємодії, консолідації культур з урахуванням ментальних особливостей та етнонаціональних характеристик кожної із культур, у мультикультурному американському суспільстві протягом тривалого часу пропагувались ідеї євро-американського домінування над представниками інших національних меншин та етнічних груп. Прагнення афро-американців до відновлення та

збереження власної культурно-історичної спадщини наштовхувалося на протидію з боку пануючої доктрини монолітності американської нації. Ідеологічний догматизм проявлявся у бажанні досягти повної асиміляції культур різних національних та етнічних груп у межах домінуючої американської культури, відкидаючи будь-яку можливість їхнього діалогу. Відсутність права вільно заявити про власні витоки та традиції спонукала до пошуків нових шляхів само-вираження, яке знаходило своє відображення у мові, літературі, музиці, мистецтві. В афро-американській літературі, яка тісно пов'язана із негритянським фольклором та співвідноситься із найбільш визна-чальними періодами в історії Сполучених Штатів, знайшли своє відображення суспільно-політичні, культурні та соціальні процеси, які були характерними для американського суспільства в період його становлення та розвитку.

У висвітленні боротьби чорношкірого населення за свої права, їхнє прагнення зберегти власну ідентичність та культурний спадок, у другій половині XIX століття художня література прийшла на зміну документальним джерелам, позаяк вона давала можливість донести інформацію до ширшої читацької аудиторії, використовуючи недоступний для докумен-тальної літератури арсенал художніх засобів. Пись-менники афро-американського походження адаптували та модифікували жанри (наприклад, сентиментальний роман) та тропи літератури мейнстриму («трагічна доля мулатів») таким чином, щоб вони були спрямовані на зображення їхнього власного життєвого досвіду та світоглядних орієнтирів. Використання негативних образів чорного чоловіка та жінки не було характерним для популярної літератури, на відміну від історичних та суспільних праць [2, с. 22]. Афро-американський детектив створився народженими у рабстві чорношкірими письменниками (Пауліна Хопкінс, Джон Едвард Брюс), які у своїй творчості зображували поневіряння, відсутність можливості вільного вибору, прагнення до самоіден-тифікації, що було характерним для чорношкірого населення Америки внаслідок дискримінаційної політики влади. Вони заклали підвалини для подальшого становлення афро-американського детективу, новим етапом розвитку якого була творчість Честера Хаймза та Уолтера Мослі.

Честер Хаймз започаткував серію гарлемських детективних романів, головні герої яких, два чорношкірих детективи, у своїй професійній діяльності вдавалися до досить жорстких методів роботи, щоб захистити жителів чорних кварталів від проявів ще більшої жорстокості з боку білих захисників правопорядку [2, с. 62]. Насилля та лють, що панують на сторінках романів Честера Хаймза, пояснюються власним життєвим досвідом автора, який провів сім років у в'язниці та протягом життя зазнавав утисків, пов'язаних із постійними проявами расизму. В одному зі своїх інтерв'ю, говорячи про проблему упередженості щодо кольору шкіри, він зазначав, що «не може назвати ім'я білої людини, яка була винною, позаяк всі білі люди були винними» [11, с. 41]. Його творчість є віддзеркаленням песимістичного світобачення афро-американців, що виникло внаслідок їхнього дискри-мінаційного положення в суспільстві. Честер Хаймз зробив значний внесок у розвиток афро-американського детективу. Сюжет його творів будується навколо тем расової сегрегації, домінування «білої» ідеології пануючої європо-американської групи, а використання афро-американського діалекту сприяє кращому розумінню реалій життя чорних американців.

Послідовником традиції Честера Хаймза є Уолтер Мослі, найбільш відомий творчий набуток якого – серія детективних романів про ветерана Другої світової війни, чорношкірого приватного детектива Ізакієля Роулінза. Расова нерівність, упереджене громадське ставлення, принцип вибірковості у застосуванні закону, прагнення віднайти та зберегти власні культурні витоки, проблема національної ідентичності – основні питання, які порушує у своїх творчості письменник. Концептосфера детективного наративу У. Мослі включає ряд базових, інваріантних концептів: «злочин», «жертва», «слідчий/детектив», «злочинець», «розслі-дування», «покарання», «дім», «свобода», «іден-тичність». Концепт «ідентичність» є ієрархічно домінуючим по відношенню до інших концептів, чітко відстежується у творчості письменника, репре-зентуючи морально-світоглядні орієнтири, культурні, ідеологічні, ціннісні пріоритети афро-американців. Метою У. Мослі, яку він сам визначає як одну із пріоритетних, є не лише введення в сюжетну лінію своїх романів чорношкірих персонажів, а й наділення їх такими якостями, якими б могли пишатися афро-американські читачі. Сам письменник зазначає: «Будь-яка людина, яка знайома із моєю роботою або звернула увагу на мою творчість, знає, що від неї очікувати. Вона знає, що головним героєм, який перебуває в центрі всіх подій, є чорний чоловік. Він бореться за свою ідентичність, так само як і за своє звільнення, намагається певною мірою зрозуміти тих людей, в світі яких він живе, і яким насправді до нього байдуже. Він має віднайти та створити ті засоби, які б допомогли йому виконати ту роботу, яка має бути зроблена» [14, с. 19-20].

У найбільш відомій серії детективних романів У. Мослі зображуються події із життя головного героя Ізакієля Роулінза, його боротьба із расовою нерівністю та упередженим громадським ставленням, беззаконням з боку органів правопорядку, його прагнення зберегти свою ідентичність, культурні витоки та змусити білих людей поважати гідність та суспільну позицію афро-американців. Шлях становлення головного героя зображується в контексті подій в післявоєнній Америці. До тяжких спогадів Ізакієля Роулінза про війну додаються неприємні враження про расові утиски: «Я пишався, коли приєднався до армії, тому що вірив в те, що вони говорили на сторінках газет та в новинах. Я вірив в те, що був частиною надії всього світу. Але згодом я побачив, що армія була так само розділена, як і Південь. Вони тренували мене як солдата піхоти, після чого перші три роки військової служби я провів за друкарською машинкою. Я пройшов всю Африку та Італію в складі підрозділу статистики. Я був в дивізії для чорних, проте всі офіцери старші за званням були білими. Мене навчали, як вбивати людей, проте білі люди не квапилися давати мені рушницю, бо не хотіли бачити, як я проливаю білу кров. Вони казали, що чорні солдати не в змозі дотримуватися дисципліни та не придатні для військової служби. Проте насправді вони боялися, що нам може сподобатися відчуття свободи, яке виникало внаслідок спілкування із смертю. Я ніколи не зважав на те, що білі хлопці ненавиділи мене, але якщо вони не поважали мене, я був готовий битися» [7, с. 143-144]. Головний герой намагався віднайти своє місце в американському суспільстві після повернення з війни, переїхав із Техасу до Лос-Анджелеса, оскільки вірив, що зможе знайти на Заході роботу узбережжя гарну роботу, збудувати свій дім та прожити решту життя з гідністю, не зазнаючи постійних утисків, пов'язаних із расовою дискримінацією. Проте в реальності його очікували поневіряння, жорстокість та боротьба за права. Протагоніст не забував про історію свого народу, його культуру, оскільки без них він втратив би самого себе. Так, в кімнаті його будинку висіла копія Прокламації про звільнення рабів, позаяк головному герою здавалося, що «цей документ неначе засвідчував звільнення колишнього ув'язненого та набуття ним свободи» [6, с. 212]. Ізакієль Роулінз боровся за те, щоб перетворитися із об'єкта на суб'єкт власного життя та самому стати його головною дійовою та рушійною силою. Відчуваючи, що пануючі політична, соціальна та економічна системи ідуть врозріз з його переконаннями, Ізакієль відкриває для себе, що правила про те, що є правильним або неправильним, моральним або аморальним, не мають чітко визначених меж, тому він відстоював свої права усіма доступними для чорношкірого американця способами [14, с. 47]. Проте суспільне ставлення, як і позиція влади, з часом змінювались: у житті головного героя все частіше зустрічалися люди, світобачення яких було вільним від упереджень, пов'язаних із кольором шкіри, він жив у власному будинку, а за його прийомними дітьми доглядала подружня пара білих людей похилого віку.

Репрезентація концепту «ідентичність» безпо-середньо пов'язана із висвітленням проблеми «подвійної свідомості», яку У. Мослі розкриває в своїй творчості, зокрема в романі «Диявол в синьому» («Devil in a Blue Dress», 1990), шляхом введення в його сюжетну канву образу Дафни Моне. Розшукуючи білу дівчину Дафну, Ізакієль Роулінз розкриває таємницю її походження – насправді вона є мулаткою, справжнє ім'я якої Рубі Хенкс. Дафна видавала себе за білу, проте розмежовувала свою расову ідентичність, тому у розмові з головним героєм вона зазначає: «Я відрізняюся від тебе, тому що в мені існує дві людини. Я – це вона, і я – це справжня я» [7, с. 251]. Таким чином, ідентифікуючи себе як білу дівчину, Дафна використовує займенник «вона», для позначення дівчини-мулатки використовується займенник «я». Дафна боялася визнати свою справжню расову приналежність, оскільки асоціювала її із жахливими спогадами про дитинство, коли вона, маленька дівчинка-мулатка Рубі, не могла захистити себе від насилля з боку свого батька. Становище Дафни було зовсім іншим, вона була впевненою в собі, в неї закохувалися білі чоловіки, якими вона могла маніпулювати та управляти, чого б не завжди змогла досягти чорна жінка. Та проблема полягала в тому, що Дафна не була собою, «вона могла полюбити білого чоловіка, проте він міг полюбити лише білу дівчину, за яку вона себе видавала» [7, с. 253], але й «вона могла полюбити чоловіка, білого або чорного, лише в тому випадку, коли він вірив в те, що вона є білою» [11, с. 91]. Таким чином, расова ідентичність є визначальною у ставленні Дафни як до оточуючих, так і до самої себе. Підкреслюючи необхідність завжди пам'ятати про власні витоки, найкращий друг головного героя зазначає, що «ти думаєш так само, як думають білі люди. Ти думаєш, що є правильним для них, є правильним для тебе. Якщо Дафна виглядає як біла, то ти думаєш як білий. Проте, брате, слід визнати, що ви обоє лише бідні негри. А негр ніколи не буде щасливим, поки не сприйматиме себе таким, яким він є насправді» [7, с. 253].

Особливість концептуальної семантики детективного наративу афро-американських письменників полягає в тому, що, окрім базових концептів, характерних для всіх типів детективного тексту, до її складу входять концепти «ідентичність», «свобода», «дім». Основним

лейтмотивом у творчості письменників-детективістів афро-американського походження є расова дискримінація, порушення прав чорношкірого населення, збереження власної ідентичності, що безпосередньо пов'язана із його культурно-історичними витоками. Власний гіркий досвід письменників відображався в їхній творчості, де вирішення провідної проблеми детективної літератури, філософсько-етичної проблеми злочину та покарання, відбувається в контексті суспільно-політичних та культурних змін в американському суспільстві. Концепт «ідентичність» у концептосфері афро-американського детективу є інваріантним та репрезентує процес самоідентифікації чорношкірих американців, їхні ідеологічні, ціннісні пріоритети та прагнення протистояти домінуванню «білої» культури. Тематична багатоплановість афро-американського детективу, соціальна значущість порушених у ньому питань сприяють розумінню процесу становлення та утвердження національної ідентичності афро-американців у мультикультурному американському суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зверев А. М. Что такое «массовая литература»? / А. М. Зверев // Лики массовой литературы США. – М. : Наука, 1991. – С. 3–36.
2. Bailey F. Y. African American Mystery Writers / F. Y. Bailey. – North Carolina : McFarland, 2008. – 277 p.
3. Black Noir : Mystery, Crime, and Suspense Fiction by African-American Writers / [ed. by O. Penzler]. – N.Y. : Pegasus Books, 2009. – 349 p.
4. Gosseline A. J. Multicultural Detective Fiction : Murder from the «Other» Side / A. J. Gosseline. – London : Routledge, 1999. – 384 p.
5. Knight S. Crime Fiction 1800–2000 : Detection, Death, Diversity / S. Knight. – N.Y. : Palgrave Macmillan, 2004. – 240 p.
6. Mosley W. Black Betty / W. Mosley. – N. Y. : Washington Square Press, 2002. – 360 p.
7. Mosley W. Devil in a Blue Dress / W. Mosley. – N. Y. : Washington Square Press, 2002. – 263 p.
8. Nye R. B. The Unembarrassed Muse : The Popular Arts in America / R. B. Nye. – N.Y. : The Dial Press, 1982. – 497 p.
9. Pepper A. The Contemporary American Crime Novel : Race, Ethnicity, Gender, Class / A. Pepper. – Edinburgh : Edinburgh University Press, 2000. – 186 p.
10. Pyrhonen H. Mayhem and Murder : Narrative and Moral Problems in the Detective Story / H. Pyrhonen. – Toronto : University of Toronto Press, 1999. – 338 p.
11. Reddy M. T. Traces, Codes, and Clues : Reading Race in Crime Fiction / M. T. Reddy. – New Jersey : Rutgers University Press, 2003. – 224 p.
12. Skinner R. E. Two Guns From Harlem : The Detective Fiction of Chester Himes / R. E. Skinner. – Madison : Popular Press 1, 1989. – 200 p.
13. Soitos S. F. The Blues Detective : A Study of African-American Detective Fiction / S. F. Soitos. – Massachusetts : University of Massachusetts Press, 1996. – 256 p.
14. Wilson C. E. Jr. Walter Mosley : A Critical Companion / C. E. Wilson. – Westport : Greenwood Press, 2003. – 235 p.